

WOŁAJĄ NA MNIE

CRIGAN

CHOĆ TAK SIĘ NIE NAZYWAM

ARTYSTKI I ARTYŚCI

Tomasz Armada, Olaf Brzeski, Ewa Ciepielewska, Andrzej Onegin Dąbrowski, Wojciech Fangor, Jerzy Flisak, Krzysztof Gil, Zuza Golińska, Günter Grass, Władysław Hasior, Marcin Janusz, Kunegunda Jeżowska, Stanisław Kałuziak, Tadeusz Kantor, Leszek Knaflewski, Edgar Kovats, Ignacy Krieger, Dawid Mazur, Jan Młodożeniec, Joanna Piotrowska, Tadeusz Rolke, Stanisław Rychlicki, Adam Rzepecki, Walery Rzewuski, Feliks Sadowski Feliko, Slavs and Tatars, Janek Simon, Aleksander Sovtysik, Stanisław Witkiewicz, Paulina Włostowska, Stanisław Zamecznik oraz artyści i artystki anonimowe

16 VII 2021 - 26 IX 2021

KURATORKA
Ania Batko

MIEJSCE
Gdańska Galeria Miejska 1, 2
ul. Piwna 27/29
ul. Powroźnicza 13/15

Współpraca merytoryczna: Krzysztof Gil
Identyfikacja graficzna: Marcel Kaczmarek
Współpraca: Andrzej Zagrobelny, Gabriela Warzycka-Tutak, Andżelika Kliś,
Barbara von Zmuda-Trzebiatowska

Instytucje wypożyczające: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Muzeum Historii Żydów Polskich, Fundacja Sztuki Polskiej ING, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, Muzeum Kultury Romów w Warszawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski, Muzeum Krakowa, Polska Akademia Umiejętności (projekt PAUart), Agencja Gazeta, Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka, Filмотeka Narodowa - Instytut Audiowizualny, Biblioteka Cyfrowa Politechniki Warszawskiej, Małopolska Biblioteka Cyfrowa, Bundesarchiv, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Kraupa-Tuskany Zeidler, Piktogram, Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, Galeria Plakatu The Art of Poster Piotr Dąbrowski oraz kolekcje prywatne

Podziękowania: Adam Bartosz, Delain Le Bas, Aleksander Celusta, Piotr Dąbrowski, Adam Gąsianowski, Andrzej Grzymała-Kazłowski, Kamil Kuitkowski, Małgorzata Kunecka, Paweł Lechowski, Ewa Łączyńska-Widz, Kola Śliwińska, Natalia Zarzecka, Michał Harat, Piotr Grdeń, Jakub Łapawa, Martyna Sobczyk, Mariusz Gąsior

Specjalne podziękowania za wsparcie wystawy dla Osmana Djajdisastra

To nie jest wystawa o Romach, rromskiej historii ani rromskiej kulturze. „Wołają na mnie Cygan, choć tak się nie nazywam” to opowieść o cyganie – wyssanej z palca postaci, która nigdy nie istniała. O osobliwej ikonografii tego konstruktu, ale też mitycznym orientacie, cyganeryjnym zawłaszczeniu i dialektyce kulturowego kolonializmu, przez który siłą rzeczy przebija hybrydyczna mitologia i polsko-romska tożsamość. Narrację budujemy nie tyle w oderwaniu od afirmatywnych i wykluczających wyobrażeń, co wewnątrz nich – rozsadzając związane z nimi fantazmaty i prześnione rewolucje. Wychodząc z założenia, że znaczenie opowieści nie znajduje się w jej środku, ale otacza ją z zewnątrz jak owoc pestkę, obok dzieł sztuki dawnej i archiwaliów, fotografii, dokumentalnych filmów, książek i nagrań, często działających na zasadzie politycznej pornografii, pokazemy prace współczesnych artystek i artystów.

***

Wszystko wskazuje na to, że niczego się od nas nie nauczyli i żadna nasza chluba nie wzbudza w nich podziwu. Czyżby od sześciuset z górą lat pozostawali ślepi i nieczuli na nasze osiągnięcia? To przecież nie do wiary, że nasz świat może być aż tak nieinteresujący. (Andrzej Stasiuk)

Podobno prawdziwych Cyganów już nie ma. Może nigdy ich – przynajmniej tych, o których pisała Agnieszka Osiecka – nie było, a może byli jutro. Jutro w języku romani naczy wczoraj. Wczoraj to tyle, co jutro.

Zagraj mi piękny Cyganie – to tytuł kasety wydanej przez zespół Szarotka na progu polskiej transformacji. Okładkę ozdobił duchologiczny portret człowieka-słonia. Wcześniej o Cyganach pisał Jerzy Ficowski, pisarz i odkrywca Papuszy, chociaż istnieje też pokrętna teoria, że to on był autorem wierszy, a ona była muzą i apoteozą kapryśnego natchnienia (sic!). Cyganów wylegujących się nad morzem na gruzach antycznej kultury malował Wilhelm August Stryowski.

Z kolei Cyganki szczególnie upodobała sobie Siemiradzki, który pryncipiennie sadzą białe twarze modelek i ubierał je w barwne, ale ciągle jeszcze mieszczące się w konwencji XIX-wiecznego mieszczaństwa, suknie. Krzykliwe, okraszone szkiełkami i polnymi kwiatami, ocierające się wręcz o futurologiczną wizję stroje Cyganów i Cyganki opisywał w Chacie za wsią, powieści mierzącej się z ludową dyskryminacją, Józef Ignacy Kraszewski. Równie fantastyczny był strój Izabeli Czartoryskiej. W stworzonej specjalnie dla niej historii operze z komiczno-sentymentalnym librettem Książna, arystokratka wciela się w Cygankę Jawnutę. 100 lat później „Cyganów” na warsztat bierze Moniuszko. O ile Książna interesuje asymilacja niepokornych Cyganów, o tyle Moniuszkę ciągnie w stronę romantycznej wizji ich niczym nieskrępowanego ducha. „Stachu mój! Cemuż nie jesteś Cyganem?” – mówi do kochanka przybrana córka Jawnuty. Od wykluczenia po afirmację. Z jednej gęby w drugą.

Cyganie grają role złodziei wróżących z fusów i załamań dłoni, demonów rzucających złe spojrzenia i pieśniarzy. Najczęściej zresztą śpiewają rzewne disco polo. Są uosobieniem orientu. Zielarzami, zaklinaczami koni i niedźwiedzi. Pierwszymi przedstawicielami cyganerii. Nomadami i koczownikami żyjącymi w podejrzeniu utopijnym zespoleniu z naturą. Prototypem uchodźcy i modelem artysty. Albo, jak chce gdański polityk walczący o eksmisję zamieszkujących pustostany Romów, turystami. Sąsiadami, którzy palą w mieszkaniach ogniska i grają na akordeonie pod balkonami bloków. Zawsze są za śniadzi, albo jak chciał Mickiewicz brudni i zawsze za kolorowi. Nawet kręconą kilka lat temu Papuszę pokazywano w czerni i bieli. Żeby nie trąciła czasem cepeliadą.

Interesują nas opowieści o Cyganach, w których rolę

Cygana odgrywa ktoś inny. I gra ją tak, jak mu się podoba. Reprodukując, często nieświadomie, klisze. Także te, w których Cygan gra niecygana. Fascynują nas ludowe maski kołędników, gdzie obok diabła, bociana i kozła, pojawia się groteskowy homoidalny stwór, ze słomianym niedźwiedziem na sznurku, tym samym, który już jako miś staje się ramą peerelowskiej komedii, symbolem „żywotnych potrzeb polskiego społeczeństwa”. Historia Panie Kochanku, czyli Karola Radziwiłła, patrioty i sarmaty, który sprowadził Cyganów do wielokulturowego miasteczka Mir, pozwalał tresować dla siebie zaprzęgi niedźwiedzi i bawić się Cygańskiemu Zjazdowi na polach Horeszkowskiego, znanego z Pana Tadeusza, zamku. Intryguje nas też egzotyczna uroczystość z 1937 roku, jak informuje „Tygodnik Dźwiękowy”, podczas której na warszawskim stadionie panowie w cylindrach i frakach wybierali cygańskiego króla i obraz Antoniego Kozakiewicza z Cyganką jedzącą na stepie arbuza, który przedrukowany w zagranicznej prasie, staje się wizerunkiem Hinduski. Gombrowicz który na eleganckich salonach chce być artystą i cyganem, a wśród cyganów szlachcicem, wyśniona przez Juliana Tuwima Biblia Cygańska i historia XIX-wiecznego ugrupowania Cyganeria Warszawska, której członkowie wysypywali mieszczańskie salony ziemią. Cygan z samogrającymi skrzypcami, który w Nadobnisiach i koczkodanach płacząc i łkając przygrywa śmierci bo śmierć lubi się przysłuchiwać oraz 1968 rok, kiedy Romów bez paszportów i dokumentów wysłano, nie jak Żydów do Izraela, ale zwyczajnie w świat.

Cyganie to temat. Nic więcej. Równie dobrze mógłbym być poetą igieł do szycia albo hydraulicznych krajobrazów. Poza tym cygańskość nadaje mi aurę nieokrzesanego, niewykształconego poety-dzikusa, którym jak wiesz dobrze nie jestem – żalił się Federico Garcia Lorca, hiszpański pisarz, w liście do przyjaciela.

Nas ciągnie właśnie w stronę tej aury. Zanurzania się w lepkiej i zdradliwej, skolonizowanej przez żywe bakterie atmosferze cygańskości. Kulturowym konstrukcie i folklorystycznym amalgamacie. Tak jakby jutra wcale nie było. Bo może w czasach szerzącego się nacjonalizmu, postępującego kryzysu uchodźczego i ekologicznego nie ma? W latach 60' Günter Grass chciał sprowadzić do Berlina rromskie tabory. Wierzył, że rozwiąże to kwestie muru berlińskiego, bo tam gdzie są Cyganie, granice stają się nieszczelne.

Wołają na mnie Cygan choć tak się nie nazywam

Bo komu to przeszkadza, gdy imię się nie zgadza*

*Kayah & Bregović, Caje Sukarije, 1999

ORGANIZATORZY

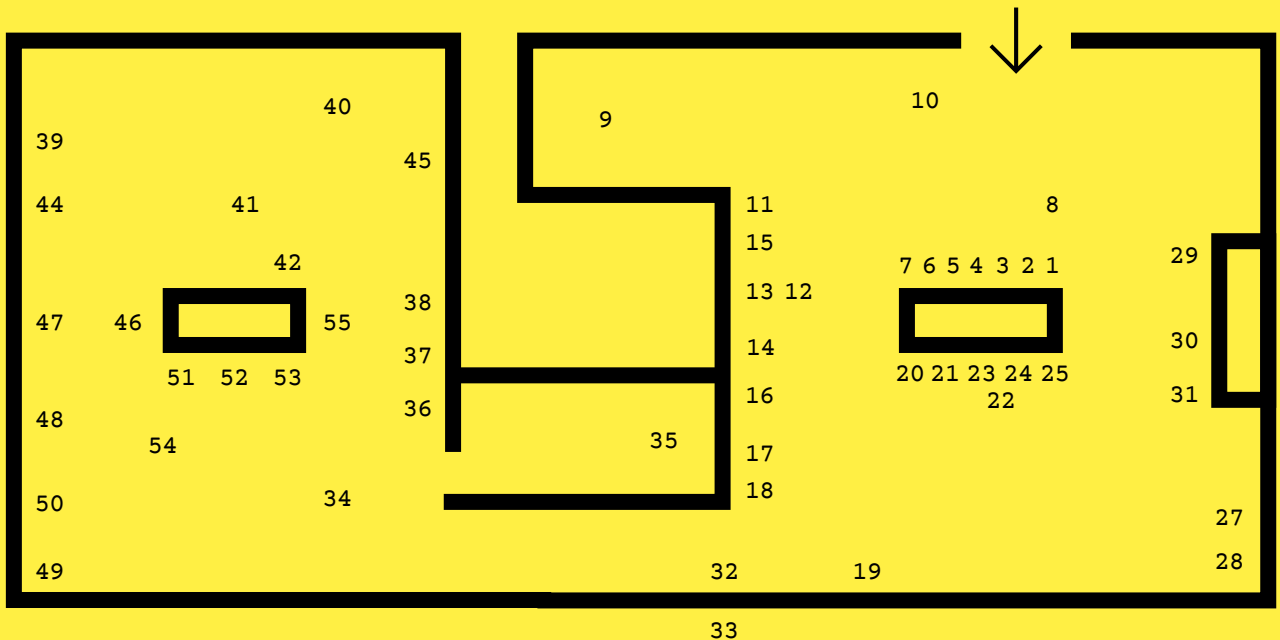
PARTNERZY

PATRONI MEDIALNI

1. Janek Simon
Bez tytułu
relief, druk 3D
2015
Fundacja Sztuki Polskiej ING
2. Ignacy Krieger
Cyganie – Kełderasze w tradycyjnych strojach, cykl Typy Ludowe po 1865
fotografia (wydruk cyfrowy)
Muzeum Krakowa
3. Fotos z „Chłopów” w reż. Jana Rybkowskiego
fot. Jan Rybkowski
1973
fotografia (wydruk cyfrowy)
Filмотeka Narodowa – Instytut Audiowizualny
4. Zbiory cyganologiczne
I Dworzec w Mendig, Nadrenia, Niemcy, 1932, fotografia, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
II Rom z niedźwiedziem, 1919, fotografia (wydruk cyfrowy), Narodowe Archiwum Cyfrowe
III Niedźwiedźnik z Rumuni, ok. 1915, pocztówka Stengel & Co., Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IV Wędrowni Kełderasze, Ruś Podkarpacka, ok. 1920, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
V Romka z tamburynem i tresowaną małpką, Bukareszt, 1918, pocztówka F. Volckmar/ Leipzig, Muzeum Niedźwiedźnik z niedźwiedziem wśród czasowiczów, ok. 1975, fotografia, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII Romowie z tańczącym niedźwiedziem, Bałkany, ok. 1920, fotografia, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VIII Dworzec w Mendig, Nadrenia, Niemcy, 1932, fotografia, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IX Rodzina z winem „Szkarlatyna”, ok. 1950, fotografia, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
5. Stanisław Kałuziak
Obiekty ze słomy i grochowin
Lata 70' XX wieku
Muzeum Etnograficzne w Warszawie
6. Butelka po red drink „Cygańskie”
lata 90' XX wieku
kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
7. Cygańskie Legendy o Jerzym Ficowskim
„Przekrój” nr 1023 (46/1964)
wydruk cyfrowy
Małopolska Biblioteka Cyfrowa
8. Kunegunda Jeżowska
Cyganka i chasydzi
lata 70' XX wieku
szkliona ceramika
Muzeum Historii Żydów Polskich
9. Zuza Golińska
Suns Totem z cyklu Suns / Słońca
2019
Stal recyklingowana, farba proszkowa
10. Sztuka Cyganów
1977
film Polskiej Kroniki Filmowej
Filмотeka Narodowa – Instytut audiowizualny
11. Zbiory cyganologiczne
I Adam Bartosz, *Nie bój się Cygana*, Wydawnictwo Pogranicze, Sejny, 1994, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
II Jan Ignacy Kraszewski, *Chata za wsią*, Wydawnictwo Władysława Bąka, Wrocław-Łódź, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
IV Irena Zarzycka, Tabor, Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, Warszawa 1931 kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
V Ziolkowie Papsusy, „Panorama”, numer niezidentyfikowany, 1957, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VI „Ilustrowany Kurjer Codzienny” – dodatek tygodniowy, nr. 28 (178), VII 1928, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII *Żyćcie ciągle nowe*, „Kurjer Literacko-Naukowy”, nr 27, 1939, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VIII Cyganika Aza z powieści Kraszewskiego „Chata za wsią”, *Rysunek E. Levi'ego*, niezidentyfikowany druk gazetowy, koniec XIX wieku, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
12. I Kolekcja „cygańskich” artykułów spożywczych: puszki, zupy i sosy w proszku oraz czekolada „Carmen”, lata 90' XX wieku, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
II Kronika kulturalno-oświatowego Stowarzyszenia Novo Drom (Nowe Życie) w Tarnowie 1863-1982, dzięki uprzejmości stowarzyszenia i Adama Bartosza
- III *Tango*, wydawnictwo zbiorowe Kultury Zrzuty, na okładce Matka Boska z wspaniałym Adama Rzepkiego, nr 1, 1983, kolekcja prywatna Zofii Łuczko
IV Romski chłopiec czytający „Sztandar Młodych”, fotografia, ok. 1975, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
V Pochód majowy – wóz typu ostrowskiego poddany stylizacji, fotografia, 1 maja 1967, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VI Żołnierze (w większości Wehrmachtu) pozujący z Romami, seria pięciu pochodzących z różnych źródeł fotografii, ok. 1941, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII Podchorążowie pozujący z Romami z grupy Polska Roma, fotografia, ok. 1932, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VIII Romska kapela pozująca z żołnierzami, fotografia, ok. 1930, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IX Rodzina romska pozująca z nie-Romami na tle wozu, fotografia, ok. 1950, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
X Polacy pozujący na tle wozu Polskiej Romy, fotografia, ok. 1957, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
XI Polacy pozujący z Romami, fotografia, ok. 1930, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
13. Tadeusz Rolke
Madonna Cygańska
fotografia (wydruk cyfrowy)
1957
Tadeusz Rolke/ Agencja Gazeta
14. Wojciech Fangor,
plakat do filmu *Czarna Carmen*, reż. Otto Preminger
1959
(kopia ekspozycyjna)
prywatna kolekcja Piotra Dąbrowskiego / Galeria Plakatu
- Jan Miodożeniec
plakat do *Cepeliady 78*
1978
prywatna kolekcja Piotra Dąbrowskiego / Galeria Plakatu
- Stanisław Zamecznik
plakat do filmu *Spotkałem nawet szczęśliwych Cyganów*, reż. Aleksander Petrovic
1968
prywatna kolekcja Piotra Dąbrowskiego / Galeria Plakatu
- Jerzy Flisak
plakat do filmu *Dziewica i cygan*, reż. Christopher Milesa
1973
prywatna kolekcja Piotra Dąbrowskiego / Galeria Plakatu
- Andrzej Onegin Dąbrowski
plakat do filmu *Cygan Burdusz. Współczesna ballada filmowa*, reż. Mica Popovic
1971
kolekcja prywatna
15. drewniane zabawki – lalka „Cyganka”
Spółdzielnia Pracy Przemysłu Zabawarskiego „Gromada” w Kielcach
lata 70' XX wieku
prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
16. I Rysunek Sławomira Mroźka „Przekrój” nr 1160 (27/1967)
wydruk cyfrowy
Małopolska Biblioteka Cyfrowa
II *Newo Drom. Nowa droga Cyganów* „Przekrój” nr 302 (04/1951)
wydruk cyfrowy
Małopolska Biblioteka Cyfrowa
III *Cyganika Mura z rodu Wielkiej Głowy* „Przekrój” nr 2228 (08/ 1989)
wydruk cyfrowy
Małopolska Biblioteka Cyfrowa
IV *Ostatnie życzenie (Valontlini)*, pocztówka, ok. 1920, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
V *Jedlnia koło Radomia*, fotografia, 1938, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VI Romska orkiestra w Zakopanem, fotografia, 1938, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII Romski skrzypek, pocztówka, ok. 1920, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
VIII Miniaturowe skrzypce wykonane przez romskiego lutnika, wyrób pamiątkarski, lata 80' XX wieku, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
17. Aleksander Sovtysik
Maska
2019
obiekt z dywanu
18. Cygan z samogrającymi skrzypcami (Stanisław Rychlicki) przygrywa śmierci w spektaklu „Nadobnie i koczodany” w reżyserii Tadeusza Kantora
1973
fotografia nn / reprodukcja: Tadeusz Kantor, Leszek Dziedzic
Archiwum Cricoteki – Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora w Krakowie
19. Paulina Włostowska
Kurtyna z księżycem
2021
rezeda, liście brzozy, marzanna barwierska, szyszki olchy, kora dębu, kreda, ałun, siarczan żelaza i akryl na bawełnie
20. Joanna Piotrowska
Bez tytułu, z serii *Shelter*
fotografia,
odbitka żelatynowo-srebrowa
2017
Fundacja Sztuki Polskiej ING
21. Aleksander Sovtysik
Scarabeus
2018
obiekt z dywanu
22. Cygan z niedźwiedziem
lata 70' XX wieku
figury szopkowe
Muzeum Etnograficzne w Warszawie
23. *Żydz i Cygan*
lata 70' i 80' XX wieku
maski kołędnicze (drewno, papier mache, tkanina)
Muzeum Etnograficzne w Warszawie
24. Zbiory cyganologiczne
I Romka przed domem, Bałkany, fotografia, ok. 1941, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
II Osiedle romskie, fotografia, ok. 1941, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
III Albańscy Romowie przed lepianką, fotografia, ok. 1915, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IV Wieśniacy (cyganie) przed lepiankami, fotografia z kolekcji Józefa Brandta (wydruk cyfrowy), lata 80' XIX wieku, Muzeum Narodowe w Warszawie
V Romskie osiedle na Słowacji, fotografia, ok. 1943, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VI *Cyganie*, pocztówka, lata 40' XX wieku, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII Romski tabor na postoju, front wschodni, fotografia, ok. 1942, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VIII Obozowisko Kełderaszy, fotografia, 1941, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IX Rumuńscy Romowie, fotografia, 1918, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
25. Edgar Kovats
Wnętrze Pawilonu Galicji
Architekt, nr 1, 1900
fotografia (kopia cyfrowa)
Biblioteka Cyfrowa Politechniki Warszawskiej
26. *Cyganiki, Cyganie i Cyganie „niedźwiedźniky”*
lata 60' i 70' XX wieku
lalki szopkowe
Muzeum Etnograficzne w Warszawie
27. I *Król cygański. Egzotyczna uroczystość*
1937
film PAT (fragment)
Filмотeka Narodowa – Instytut Audiowizualny
- II *Król Cygański Matyas Kwiek odwiedza barona cygańskiego w Polsce*
1935
film PAT
Filмотeka Narodowa – Instytut Audiowizualny
28. Zbiory cyganologiczne
I *Polski obywatel królem Cyganów*, „Ilustracja polska” nr 28, 11 VII 1937, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
II *Rewolucja w państwie Cyganów*, „Ilustracja polska” nr 9, 3 III 1935, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
III *Koronacja Janusza I, króla Cyganów*, fotografia, 1937, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IV Występ wokalny grupy Cyganów na uroczystości wyboru i koronacji Króla, fotografia (wydruk cyfrowy), fot. Tadeusz Łuniewski, 1937, Narodowe Archiwum Cyfrowe
V *Pogrzeb króla Cyganów*, „Ilustracja
- polska” nr 16, 18 IV 1937, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VI *Elekcja króla cygańskiego w Warszawie*, „Światowid” nr 28 (674), 10 VII 1937, Muzeum Kultury Romów w Polsce
VII *Insignia Króla Cyganów*. Laska królewska, fotografia (wydruk cyfrowy), fot. Tadeusz Łuniewski, 1919-1939, Narodowe Archiwum Cyfrowe
VIII *Wieczni tułacze*, „Na szerokim świecie” nr 26-511, 26 VI 1938, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IX *Królestwo bez ziemi*, „Naokoło świata” nr 158, VIII 1937, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
X *Król cygański według rysunku Gersona*, niezidentyfikowany druk gazetowy, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
29. Zbiory cyganologiczne
I *Bara Than – ojczyna Cyganów*, „Przekrój” nr 2023 (12/1984), wydruk cyfrowy, Małopolska Biblioteka Cyfrowa
II *Wakacje spędziłem w obozie Cyganów*, „Przekrój” nr 961 (36/1963), wydruk cyfrowy, Małopolska Biblioteka Cyfrowa
III *Spotkanie drugie z Cyganami*, „Przekrój” nr 1016 (39/1964), wydruk cyfrowy, Małopolska Biblioteka Cyfrowa
IV *Papusa (Bronisława Wajs)*, *Lesie, ojciec mój*, Czytelnik, Warszawa 1990, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
V *Papusa – cygańska poetka*, „Przekrój” nr 383 (32/1952), wydruk cyfrowy, Małopolska Biblioteka Cyfrowa
VI *Jerzy Ficowski, Cyganie w Polsce. Dzieje i obyczaje*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1989, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
VII *Jerzy Ficowski, Cyganie na polskich drogach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1965, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
VIII *Jerzy Ficowski, Pod berłem króla pikowego. Sekrety cygańskich wróżb*, Iskry, Warszawa 1990, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
IX *Jerzy Ficowski, Demony cudzego strachu. Wspominki cygańskie*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986, prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
X *Lech Mroź, Cyganie: odmienność i nietolerancja*, Wydawnictwo „Książka i wiedza”, Warszawa, 1971, kolekcja prywatna
30. Zbiory cyganologiczne
I *Lalka z kukurydzy, rękodzieło bałkańskich Romów*, lata 90' XX wieku, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
II *Fotografie dokumentujące wystawę „Rękodzieło i twórczość plastyczna Romów” w Białymstoku, 1990 r.*, kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego
III *Romowie na polu kukurydzy*, pocztówka MRP. & c.m. serie, ok. 1918, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IV *Wędrowni Kełderasze*, seria pocztówek, przed 1905, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
VII *Romka z patelniami, żywiec*, fot. Henryk Hermanowicz, fotografia, 1975, Muzeum Kultury Romów w Warszawie
31. Feliks Sadowski Feliko
Obozowisko cygańskie pod drzewem
1986
olej na płótnie
- Obozowisko cygańskie nad potokiem*
1982
olej na płótnie
- Cygan*
lata 80' XX wieku
malowany gips
- Bez tytułu*
lata 80' XX w.
cztery rzeźby w drewnie
prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
32. *Smoki z romskiego wozu*
lata 80' XX wieku
malowane drewno
prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
33. *Łkające skrzypce* (postać Cygana z samogrającymi skrzypcami) w wykonaniu Stanisława Rychlickiego do spektaklu „Nadobnie i koczodany” w reż. Tadeusza Kantora
1973
nagranie dźwiękowe
Archiwum Cricoteki – Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora w Krakowie
34. Slavs and Tatars
When in Rome
2010
trawertyn, barwione szkło, monety

35. Władysław Hasior
Notatniki Fotograficzne (wybór)
ok. 1965 - 1999
pokaz slajdów
Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa
Chałubińskiego w Zakopanem

36. I Plan niezidentyfikowanego filmu
kostiumowego, fotografia, ok. 1970,
Muzeum Kultury Romów w Warszawie
II Fotos z „Cyganki Azy” w reż. Artura
Twardyjewicza, fotografia (wydruk cyfrowy),
1926, FilMOTEKA Narodowa - Instytut
Audiowizualny
III Folder reklamowy do filmu: Cygańskie
dziewczę w reż. Hal Roach,
James W. Horne, Charley Rogers,
ok. 1936, Muzeum Kultury Romów
w Warszawie

IV Folder reklamowy do filmu *Cygański
tabor*, produkcja ZSRR, ok. 1930,
Muzeum Kultury Romów w Warszawie
V Aktorzy przebrani za „Cygano-
w”, fotos z niezidentyfikowanego fil-
mu, ok. 1970, Muzeum Kultury Romów
w Warszawie
VI Walery Rzewuski, Antonina Hof-
fman, aktorka jako Gulda w sztuce
Cyganie Józefa Korzeniowskiego
fotografia (wydruk cyfrowy), 1868,
Muzeum Krakowa
VII *Au pays des Gitanes*, pocztówka,
lata 20' XX wieku, prywatna kolekcja
Pawła Lechowskiego

VIII Prapremiera opery *Manru* Igna-
cego Jana Padarewskiego w Opernhaus
w Dreźnie, fotografia (wydruk cy-
frowy), 29.05.1901, Muzeum Narodowe
w Warszawie

IX Aleksander Bandrowski w roli
tytułowej w inscenizacji opery
Ignacego Jana Paderewskiego *Manru*,
fot. Dawid Mazur, fotografia (wy-
druk cyfrowy), 1901, Muzeum Narodowe
w Warszawie

X Portret hrabiny Tamary de Swir-
sky, fotografia (wydruk cyfrowy), ok.
1910, Muzeum Narodowe w Warszawie
XI Dora Kalinówna, aktorka w prze-
braniu „Cyganki”, fot. Stanisław
Brzozowski, fotografia (wydruk cy-
frowy), 1925-1939, Narodowe Archiwum
Cyfrowe
XII kolekcja Albumów Pieśni Cygań-
skich oraz pieśni i romansów cygań-
skich w tanim wydaniu miniaturowym,
lata 20'i 30' XX wieku, kolekcja
prywatna Pawła Lechowskiego

37. „Cyganie” - niezidentyfikowani
przebierańcy
ok. 1930
fotografia (wydruk cyfrowy)
prywatna kolekcja Adama
Gasińskiego

38. I Konstanty Krumłowski, *Piękny Rigo.
Wodewil w 4 aktach ze śpiewami i tań-
cami z cygańskiego życia*, nakładem
księgarni „Wiedza i sztuka”, Kraków,
prywatna kolekcja Pawła Lechowskiego
II Seria dziesięciu francuskich
pocztówek z motywem Cyganki, Mignon,
lata 20' XX wieku, prywatna kolekcja
Pawła Lechowskiego

III *Marche de l'Opera Manru* par I.
J. Paderewski, wydawnictwo Leona
Idzikowskiego, druk (kopia ekspozy-
cyjna), ok. 1910, Muzeum Narodowe
w Warszawie

IV Dzieci w kostiumach Cyganów na
scenie podczas występów, fot. Piotr
Niedziela, fotografia (wydruk cyfrowy),
1935, Narodowe Archiwum Cyfrowe
V Członkowie koła na scenie po ode-
graniu przedstawienia *Wróżba Cyganki*
czyli *wesele Basł*, fot. Adam Jankow-
ski, fotografia (wydruk cyfrowy),
1937, Narodowe Archiwum Cyfrowe
VI Uczestniczka balu Pani Dyrektoro-
wa Grabowska w nagrodzonym kostiumie
Cyganki, fot. Tadeusz Łuniewski, foto-
grafia (wydruk cyfrowy), 1920-39,
Narodowe Archiwum Cyfrowe
VII *Na wakacje - styl cygański*,
„Przekrój”, nr 1209 (23/1968), wy-
druk cyfrowy, Małopolska Biblioteka
Cyfrowa
VIII *Moda - na cygańsko*, „Przekrój”,
nr 1295 (05/1970), wydruk cyfrowy,
Małopolska Biblioteka Cyfrowa

39. Ewa Ciepielewska
Holenderskie ruskie
1994
olej na płótnie

40. Tomasz Armada
Bez tytułu
obiekt
2021

41. Olaf Brzeski
Blask
2013
rzeźba ze stali
Centrum Sztuki Współczesnej Zamek
Ujazdowski w Warszawie

42. Leszek Knaflowski
Bez tytułu (młotek)
1989
technika mieszana
Muzeum Sztuki Nowoczesnej
w Warszawie

Bez tytułu (mała krzyżosiężeczka)
technika mieszana
Muzeum Sztuki Nowoczesnej
w Warszawie

43. I Sceny zbiorowe ze sztuki Cygane-
ria warszawska Adolfa Nowaczyńskiego,
Teatr im. Juliusza Słowackiego
w Krakowie, fot. Edward Pierzchał-
ski, fotografia (wydruk cyfrowy),
1911, Muzeum Krakowa
II Stanisław Wyspiański z Cygankami
w Paryżu, fotografia (wydruk cyfrowy),
1893, Polska Akademia Umiejęt-
ności - PAUart
III *Cyganeria warszawska*, „Prze-
krój”, nr 326 (28/1951), wydruk cy-
frowy, Małopolska Biblioteka Cyfrowa
IV Kolekcja grafik z motywem Cy-
ganów, druk gazetowy, koniec XIX i
początek XX wieku, Muzeum Kultury
Romów Polskich

44. *Papeuruda - przywoływanie
deszczu*
fotografia
ok. 1910
Muzeum Kultury Romów w Warszawie

45. Adam Rzepecki
Cyganka
fotografia
1983

46. Fotosy z krótkometrażowego filmu
O Cyganie Bachtalo w reż. Krystyny
Dobrowolskiej
Fot. Bolesław Ciupiński
1966
fotografia (wydruk cyfrowy)
FilMOTEKA Narodowa - Instytut
Audiowizualny

47. I Aleksander Fredro, *Cygan i baba*,
Krajowa Agencja Wydawnicza, Wro-
cław 1982, kolekcja prywatna Pawła
Lechowskiego
II Federico Garcia Lorca, *Od pierw-
szych pieśni do słów ostatnich*, Wy-
dawnictwo Literackie, Kraków, 1986,
kolekcja prywatna
III Jerzy Ficowski, *Gałązka z drzewa
słońca*, Instytut Wydawniczy, „Nasza
Księgarnia”, Warszawa 1982, kolekcja
prywatna

IV Wojciech Żukrowski, *Porwanie
w Tutiurlistanie*, Instytut Wydaw-
niczy, „Nasza Księgarnia”, Warszawa
1987, kolekcja prywatna
V Maria Konopnicka, *O krasnoludkach
i sierotce Marysi*, Instytut Wydaw-
niczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa
1982, kolekcja prywatna

VI Julian Tuwim, *Wybór poezji*, Czy-
telnik, Warszawa, 1965, kolekcja
prywatna
VII Antoszka, *U Cyganów. Opowia-
danie*, z serii *Zajmujące czytanki*,
Wydawnictwo M.Arcta, Warszawa, 1931,
Muzeum Kultury Romów w Warszawie

48. Marcin Janusz
Norka
2021
olej i ziemia na płótnie

49. Zbiory cyganologiczne
I *Monidło z Cygankami w lesie*, lata
70' XX wieku, kolekcja prywatna Paw-
ła Lechowskiego
II *Aisha. Indian Intermezzo*, John
Lindsay (litografia na podstawie ob-
razu Antoniego Kozakiewicza), druk
muzyczny, ok. 1920, Muzeum Kultury
Romów w Warszawie
III *Tamburyn ze zbiorów cyganolo-
gicznych*, lata 80' XX wieku, kolekcja
prywatna Pawła Lechowskiego
Kozakiewicz, pocztówka
IV Dwa obrazki olejne z motywem Cy-
ganek, II połowa XX wieku, kolekcja
prywatna Pawła Lechowskiego
V *Porcelanowa figurka: Cyganka*
z kartami, wytwórnia w Połonne, lata
70' XX wieku, kolekcja prywatna Paw-
ła Lechowskiego

50. Krzysztof Gil
Arbuz
olej na płótnie
2020

51. Marcin Janusz, Morkosz, olej,
ziemia, żywica i cukier
na płótnie
2021

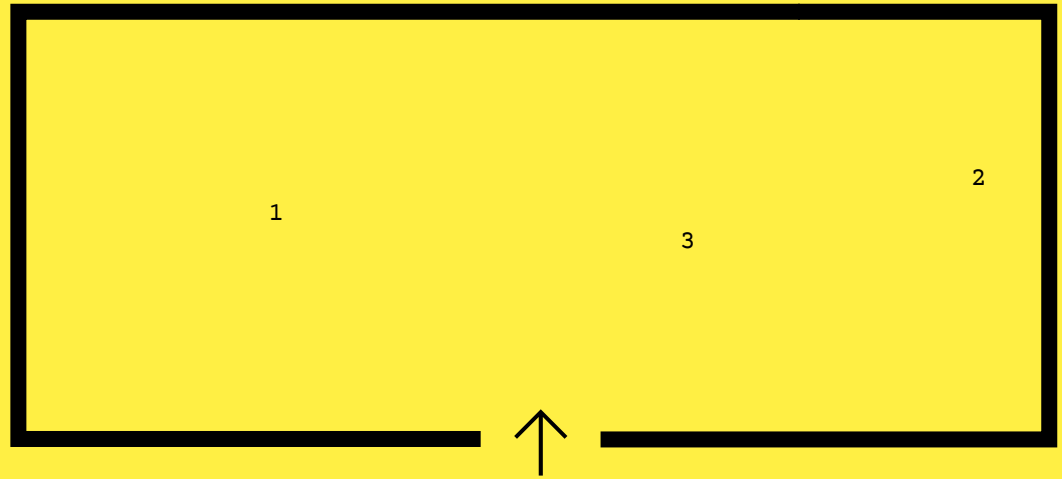
52. Zbiory cyganologiczne
I *Cygańska przygoda Konstantego Ide-
fonsa, „Przekrój” nr 979 (02/1964)*,
wydruk cyfrowy, Małopolska Biblio-
teka Cyfrowa
II *Wrócenie oficerom*, fotografia,
ok. 1935, Muzeum Kultury Romów
w Warszawie
III *Romka z kurą i dzbankiem podczas
wróżby*, dwie fotografie, ok. 1950,
Muzeum Kultury Romów w Warszawie
IV *Dwie młode Romki*, Rumunia, foto-
grafia, ok. 1941, Muzeum Kultury
Romów w Warszawie
V *Linja twojego życia mówi...*, druk
reklamowy Polskiej Państwowej Lot-
terji Klasowej, 1935, Muzeum Kultury
Romów w Warszawie

53. Stanisław Witkiewicz
Cyganka
1864-1875
kopia ekspozycyjna
Muzeum Narodowe w Warszawie

54. Krzysztof Gil
Zagraj mi piękny Cyganie
obiekt
2021

55. Gunter Grass
Między płodnymi grzybami
rzeźba z brązu
1982
Gdańska Galeria Miejska

Śpiewaczki
rzeźba z brązu
2003
Gdańska Galeria Miejska

1. Butelka po winie „Cygan”
lata 90’ XX wieku
kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego

2. Sophie Erhardt wykonuje odlew
twarzy na potrzeby Badawczego
Centrum Higieny Rasowej, Niemcy
1938
fotografia
dzięki uprzejmości Bundesarchiv

3. Opakowanie po francuskich
papierosach „Gitanes”
lata 80’ XX wieku
kolekcja prywatna Pawła Lechowskiego

IM BARDZIEJ OBKRAWASZ TYM WIĘKSZA SIĘ STAJE.

KRZYSZTOF GIL

Antoni Kozakiewicz w XIX wieku maluje „Artystę w plenerze”. Właściwie portretuje samego siebie. Siedzi w pełnym rynsztunku monachijskiego eleganta i maluje obraz. Przed nim stoi drewniana chata, na tle której pozuje ciemnowłosa kobieta z dzieckiem na rękach. Za jego plecami grupa Cyganów z ciekawością przygląda się temu, co powstaje. Po latach „Tygodnik Ilustrowany” opatrzy reprodukcją podpisem: „Odważny artysta”.

W „Chłopach” Reymonta Cyganie zjeżdżają do wsi latem. Wieśniacy w szaleńczym pędzie chowają, co się da. *Cygany do wsi idą!* Nocą kobiety wymykają się z domów po wróżbę. Opowiadają sobie historie o tym, jak Cygan zamienia chłopca w świnię, a Cyganka kąpię skradzione dzieci w kadzi z olszyny i robi z nich diablęta. Widzą w nich czarodziejskie plemię wyposażone w nadprzyrodzone moce. Stworzenia równie mityczne jak jednorożce albo słonie. Po raz pierwszy Cyganie, ich namioty i narzędzia mają zostać pokazane na wystawie międzynarodowej w Paryżu w 1878 roku. Pomysłodawcą jest Paul Bataillard, francuski cyganolog zafascynowany życiem Kełderaszy i ukraińskich Romów, który od dawna popularyzuje idee muzeum poświęconego cygańskiej kulturze. Chwilę przed otwarciem okazuje się, że obiektów jest niewiele, a sami Cyganie w niewyjaśnionych okolicznościach znikają.

Jerzy Ficowski pierwszą książkę o Cyganach wydaje na początku lat 50. Opisuje w niej m.in. magiczne rytuały. Pisz o jednookich diabełkach, włochatych krzyżach, czarodziejskich kostkach i figurkach nazywanych bengoro. Cyganka zszywa dwoje kurzych oczu, a z pazurów robi zakrzywione nóżki. Czasem lepi figurkę z parafiny, dodaje jej ogon w postaci kosmyka własnych włosów i wkłada w skorupkę jajka. Doszywa oczy z czerwonych koralików. Całość hojnie czerni węglem. To demon cudzego strachu, trupek, który wartu jest tyle, ile wzbudza lęku. Zwykle wylęga się podczas wróżenia. Wpada do kurzego jajka albo odwróconej szklanki.

W tej samej książce Ficowski publikuje wiersze Papuszy. W liście do Tuwima, ostracyzm, który spotyka w związku z

tym oskarżoną o zdradę tajemnic romskich poetkę, opisuje w romantycznej konwencji wyklętego artysty. Na nagraniu z lat 70. Papusza mówi:

Kiedy stawiam karty, to ja wtedy robię minę poważną i poważnie wróżę. To jak z poetką, jak myślę. Musi być jakiś duch, jakieś tchnienie i wtedy człowiek wszystko wie. A to tchnienie zależy od wielu rzeczy. Ale najbardziej od pieniędzy. Jak ja widzę pieniądze, to od razu we mnie wstępuje coś takiego i potem się dowiaduję, że powiedziałam samą prawdę.

Wróżenie przypomina wizytę u psychoanalityka. Tego, któremu się wróży, trzeba wyczuć. Tej, która wróży, trzeba płacić.

Ta wystawa to wnętrze namiotu, biuro wędrującej z cyrkiem cyganki, która używa własnej inności jak teatralnego rekwyzitu. Odcina kupony od przeżartego romantyzmem mitu. Pokazuje to, co chcesz zobaczyć. Pragnienie, ból i rozkosz. Znaczenia wybiera się tu na oślep – niby karty. Odrobinę przasnego orientu, przypudrowanego złotem brudu i widmową dziurę, przez którą można wypaść z mapy. To wróżba rozciągnięta między przeszłością a przyszłością. Gabinet osobliwości, ciasna dziupla Juliana Tuwima, groteskowego czarnoksiężnika, zbieracza egzaltowanych mitów i pamiątek z urojonych podróży, który, chociaż nigdy nie był w romskim taborze, natchniony, zmęczony własną euforią, wywodzi ze snów i pożółkłych kart cygańską biblię. Jak chce Ficowski – maleńkie ziarenko prawdy utopione w rozdętej otoczce. Albo salon warszawskiego cygana-poety, który jak Cyprian Norwid fraczy się we fraku, nosi z sobą drewniany kij i dziurawy kapelusz. Rzeczy umorusane i zużyte. Lubi afiszować się nędzą i śmiać z mieszczaństwa. Ciągnie go do lasu. Wysypuje w salonie ziemię i sadi drzewa. Pije wino, rozprawia o ucisku pańszczyźnianym. Śpi na kozetce i czuje się wolny jak Cygan. To klatka, po której fruwać kolorowe ptaki i wiją się podstępne węże. Zakłęte dusze niepokornych Cyganów. Jak ómy przyciąga je światło.

To też mogłaby być ilustracja do romskiej bajki: zakochani

w sobie Brud i Niedbałość przybywają do kraju, w którym zawsze świeci słońce. Jedzą pijawki i psie grzyby, jedzenie popijają gęstą wodą z bajorka. Zamiast tańczyć czochoją się o korę drzew, a zamiast śpiewać, ziewają uszczęśliwieni. Ona obrasta brudem, on przypomina poiać okopconego boczkę. Kiedy ludzie przegonią ich kijami, pójdą w świat. Wszystko spowija dusząca woń bielunia dziedziernawy, który wydziela drażniący nozdrza zapach. Z rodzaju tych słodkawo-mysich. Uwodzi i dusi. Kusi i mdli. Mami. Cygani. Bieluń to czarcie albo cygańskie ziele. Po romsku „czarować” to „dawać ziele”. Trujące remedium na wszelkie bolączki i halucynogeny środek, który, jak chcą czarownice, pozwala dotknąć przyszłości. Zanurzyć się w nieheterogenicznym zlepkę wypreparowanym z kości, tłuszczu, skorup i włosów. Włochata laleczka podczas wróżby nagle wskakuje do wrzątku. Topi się i rozpląwa. Z wody wynurza się już bengoro. Tańczy trochę jak niedźwiedź wodzony przez Cygana po wsi. Tańczy jak mu zagrają. Zagraj nam piękny Cyganie! *Zagraj mi pieśń o miłości może ostatni już raz.*

Cyganki potrzęsają pierścieniami. Szepczą, śmieją się, płasają. Morkosz! Wkłada im w usta to słowo, które oznaczać ma miłość, Gałczyński. Nie znaczy, ale i tak działa jak zaklęcie. Kilka miesięcy wcześniej w Lesie Bielańskim pyta Cygankę jak "po cygańsku" mówi się miłość. Obok bawi się jej syn Miłosz. Miłość, Miłosz, miłość... Cyganka prawdę ci powie. Nie przepowie przyszłości. Ona ją stworzy.

Cyganom i Cygankom, cygankom i cyganom z daleka przygląda się mężczyzna w masce*. Dwie kobiety obklejają mu twarz lepką substancją. Nie może mówić. Patrzy. *Well I realize that've been hypnotized I love your gypsy eyes.* Cyganie grają, żeby przetrwać. Śpiewają, tańczą, wróżą. Cygańskość to performance. Teatrzyk grany na tej i innych scenach. Zapętłający się rytuał. Przywłaszczania i wywłaszczania. Mimikry. Każda rzecz udaje inną. Idei się nie wyznaje, ich się używa.

***

Wycinamy i obkrawamy. A ona jest coraz większa. Dziura. Tylko ta wcale nie jest czarna. Zresztą jak chcą fizycy kwantowi, czarną dziurę zawsze otacza niby aureola, druga dziura. Ta dla odmiany jest biała. Jedna się kurczy, druga powiększa. Na zmianę. Kosmos nie znosi próżni. Jest taka romska legenda o Cyganie wysłanym za karę na księżyc, który bez końca zjada jego serową powłokę. Jeśli księżyc zniknie, chytry Cygan wróci na ziemię. Ale za każdym razem, kiedy wydaje się, że z sera została tylko skórka, żółta materia odrasta. Czy można być jednocześnie Cyganem i księżycem? Najbardziej smakuje mu ten wschodzący. Jest różowy i soczysty. W smaku słodki jak arbuzy.

* Sophie Erhardt wykonuje odlew twarzy na potrzeby Badawczego Centrum Higieny Rasowej, Niemcy, 1938, dzięki uprzejmości Bundesarchiv

Kuratorka: Ania Batko

16 VII 2021 – 26 IX 2021

Gdańska Galeria Miejska 1, 2
ul. Piwna 27/29
ul. Powroźnicza 13/15
ggm.gda.pl